

V.

O rozumu a vědě

Co je rozum

1. Když člověk *usuzuje*, nedělá nic jiného, než že myslí celkovy součet vzniklý *sčítáním* částí nebo zbytek vzniklý *odčítáním* jednoho součtu od jiného. Je-li tak číselno slovy, pak jde o myšlení důsledků jmen všech částí pro jméno celku nebo jmen celku a jedné části pro jméno druhé. A třebaže ve vztahu k některým věcem, například k číslům, lidé vedle sčítání a odčítání uvádějí ještě jiné operace jako *násobení a dělení*, přesto jde o totéž: vždyť násobení je pouze sčítáním stejných věcí a dělení jen odčítáním jedné věci tak často, jak můžeme. Tyto operace nejsou vlastně jen číslům, ale věcem všech druhů, které lze sečíst nebo vyjmout jednu z druhé. Neboť stejně jako aritmetikové učí sčítat a odčítat *čísla*, tak geometři učí témuž s *čarami*, prostorovými a plošnými *třtvarý, úhly, proporcemi, časy*, stupni *rychlosti, síly, výkonů* a podobně. Logikové učí témuž s *důsledky slov*: sčítají *dvě jména*, aby vytvořili *tvzení*, a *dvě tvzení*, aby vytvořili *sylogismus*, a *mnoho sylogismů*, aby vytvořili *důkaz*, a *ze součinu* nebo *závěru sylogismu* odčítají jeden *výrok*, aby dospěli k druhému. Političtí pisatelé sčítají *dohody*, aby dospěli k lidským *povinnostem*, a právníci sčítají *zákony a skutky*, aby zjistili, co je *po právu* a co *protiprávní* v jednání soukromých osob. Souhrnně řečeno, kdekoli je prostor pro *sčítání a odčítání*, je prostor i pro *rozum*, a kde tento prostor není, nemá *rozum* vůbec co dělat.

2. Z toho všeho můžeme definovat, to jest určit, co se míní slovem *rozum*, počítáme-li jej k mohutnostem mysli. ROZUM v tomto smyslu není totiž nic jiného než *kalkulování*, to jest sčítání a odčítání důsledků obecných jmen, dohodnutých pro *zaznamenávání a označování* našich myšlenek. Říkáme tomu *zaznamenávání*, když *kalkulujeme* sami pro sebe, a *označování*, když své kalkulace předkládáme nebo dokazujeme jiným.

3. Stejně jako lidé nezkoušení v aritmetice se musí mylit a jako se mohou často mylit učitelé a dospíváči k nesprávnému výpočtu, tak se i v každém jiném oboru usuzování ti nejspolehnější, nejpozornější a nejběhlější mohou sami klamat a vyvozovat nesprávné závěry. Ne že by rozum sám nebyl vždy zdravým a správným rozumem (*right reason*), jako je aritmetika jistým a neomylným

uměním: rozum žádného člověka stejně jako i rozum žádné skupiny lidí však nevytváří jistotu o nic víc, než když je výpočet správně proveden jen proto, že jej jednomyslně schválilo mnoho lidí. A tak nastane-li spor o nějakém výpočtu, musí strany za správný rozum dohodou stanovit rozum nějakého rozhodčího nebo soudece, jehož rozhodnutí se podřídí. Jinak vyústí jejich spor buď v boj, nebo zůstane nerozhodnut pro nedostatek správného rozumu, který by byl dán od přírody. Tak je tomu u všech diskusí o čemkoli. A když se lidé, kteří se pokládají za moudřejší než všichni ostatní, halasně dožadují správného rozumu jako soudece, nechtějí vlastně nic jiného, než aby věci byly určeny pouze jejich vlastním rozumem. V lidské společnosti je to stejně nesnesitelné, jako kdyby poté, co se ve hře stanoví trump, lidé použili jako trumpi každé tu barvu, od níž mají nejvíce karet. Nečiní totiž nic jiného, než že každou svou vášeň, jak v nich právě převážila, prosazují jako správný rozum, nadto ve sporech, které sami vedou. Právě svým nárokem na správný rozum tak vlastně prozrazují, že jim selháží.

4. Používání a účel rozumu nespočívají v nalézání souhrnu a pravdivosti jednoho či více důsledků vzdálených od prvních definic a stanovených významů jmen, nýbrž v tom, že se jimi začíná a od jednoho důsledku se postupuje k druhému. Konečný závěr totiž nemůže být jistý, nejsou-li jista všechna tvrzení a popírání, na nichž se zakládá a z nichž je vyvozen. Kdyby pándomu při sestavování účtu sečetl dohromady součty všech jednotlivých účtů, aniž by dbal na to, jak každý účet sečetl ten, kdo jej vystavil, a aniž by hleděl na to, za co vlastně platí, nebylo by to pro něj o nic výhodnější, než kdyby vcelku účty schválil v důvěře ve zběhlost a pocitovost každého účtujícího. Tak je tomu i při usuzování o všem ostatním: kdo přijímá závěry v důvěře k různým autoritám a sám si je nevyvozí z výchozích položek v každé kalkulaci, jimiž jsou definicemi stanovené významy jmen, marně se namáhá, nic neví, pouze věří.

5. Když člověk kalkuluje, aniž by používal slova, což se v konkrétních případech může dít, například když se při pohledu na nějakou věc dohadujeme, co jí pravděpodobně předcházelo nebo co po ní pravděpodobně bude následovat, a pokud to, o čem si myslí, že po ní pravděpodobně bude následovat,

Definice rozumu

V čem spočívá správný rozum

Používání rozumu

O omylu a absurdnosti

nenásleduje, nebo to, o čem si myslel, že ji předcházelo, ji nepředcházelo, pak se tomu říká *omyl*, což je něco, čemu podléhají i ti nejprozíravější lidé. Ale když usuzujeme ve slovech obecného významu a připadneme na nějaký obecný závěr, který je nepravdivý, pak – ač se tomu běžně říká *omyl* – jde ve skutečnosti o *absurditru* nebo o nesmysl. Omyl je totiž pouhou zmýlenou v předpokladu, že se něco stalo nebo že to nastane, přičemž – ačkoli se to nestalo ani to nenastane – nejde o evidentní nemožnost. V případě obecného tvrzení, není-li pravdivé, je jeho možnost nemyšliteľná. A slova, při nichž vnímáme pohyb zvuk, nazýváme *absurdní*, bez jakéhokoliv významu a nesmyslná. Kdyby mi tudíž někdo vyprávěl o *kulatém čtyřúhelníku* nebo o *akcidentech chleba v syru* nebo o *nehomných substancích* nebo o *svobodném poddaném*, *svobodné vůli* nebo o čemkoli *svobodném* jinak, než že tomu nebrání žádné překážky, pak neřeknu, že se mýlím, nýbrž že jeho slova postrádají jakýkoli význam, tedy že jsou absurdní.

6. Řekl jsem výše (II, 10), že nade všemi ostatními živočichy vyniká člověk schopností, že ať už pomyslí na cokoli, má tendenci pátrat po důsledcích a po tom, jakých účinků by tím mohl dosáhnout. Nyní přidávám další stupeň této přednosti, totiž že objevené důsledky dokáže slovy převést v obecná pravidla nazývaná *teoremny* nebo *aforismy*; to jest, že může usuzovat nebo-li kalkulovat nejen s čísly, nýbrž se všemi ostatními věcmi, v nichž jedna může být přičtena k druhé, nebo od ní odečtena.

7. Tato výsada je však oslabena jinou, a sice výsadou absurdnosti, již nepodléhá žádný živý tvor kromě člověka. A mezi lidmi jí ze všech nejvíce podléhají ti, kdo se hlásí k filosofii. Je totiž nanejvýš správné, co o nich kdesi řekl Cicero: Nic nemůže být natolik absurdní, aby se to nenalezlo v knihách filosofů.⁵ Důvod je zřejmý. Není totiž mezi nimi ani jeden, který by své rozumování začínal definicemi nebo vysvětlením použitých jmen, což je metoda, která byla použita pouze v geometrii a díky níž se její závěry staly nepopíratelnými.

⁵ M. T. Cicero, *De divinatione*, II, 119. – Pozn. překl.

8. První příčinu absurdních závěrů připisují nedostatku meo-
dy; lidé totiž ve svém rozumování nevyházejí z definic, to jest ze stanovených významů svých slov: je to, jako by chtěli provést výpočet, aniž by znali hodnotu číselovek *jedna*, *dvě* a *tři*.

9. A protože všechna tělesa vstupují do počenních úvah z různých hledisek (jak jsem se o tom zmínil v předchozí kapitole [IV, 15–18]), a tato hlediska jsou různé pojmenována, vznikají různé absurdity matením a nevhodným spojováním jejich jmen v tvrzení.

10. Druhou příčinu absurdních tvrzení proto připisují tomu, že se jména *těles* dávají *akcidentním* nebo jména *akcidentů tělesům*, jak to činí ti, kdo říkají „víra je víta“ nebo „je vdechuta“, přestože nic s výjimkou tělesa nemůže být „víta“ nebo „vdechuta“ do něčeho jiného; a že „rozlehlost je těleso“, že „přeludy jsou duchové“ atd.

11. Třetí příčinu spatřuji v tom, že se jména *akcidentů těles* vně nás dávají akcidentům našich *vlastních těl*, jak to činí ti, kdo říkají, že „barva je v tělese“, „zvuk ve vzduchu“ atd.

12. Čtvrtou vidím v tom, že se jména *těles* dávají *jménům* nebo *výrazům*, jak to činí ti, kdo říkají, že „existují universálie“, že „živý tvor je rod“ nebo „obecnina“ atd.

13. Pátou v tom, že se jména *akcidentů* dávají *jménům* a *výrazům*, jak to činí ti, kdo říkají, že „povaha nějaké věci je její definice“, že „rozkaz člověka je jeho vůle“ a podobně.

14. Šestou příčinou je používání metafor, tropů a jiných řečnických figur místo vhodných slov. I když totiž lze v běžné řeči například říci, že „cesta jde nebo vede sem nebo tam“ nebo že „přísloví říká to nebo ono“, třebaže cesta nemůže jít ani přísloví nemůže mluvit, při kalkulování a hledání pravdy nelze takové výrazy připustit.

15. Sedmou příčinu připisují jménům, která nic neznačují, ale přijímají se a učí nazpaměť ve školách, jako jsou „hypostatický“, „transsubstanciovat“, „konsubstanciovat“, „věčná přítomnost“ a podobné výrazy z hanýrky scholastiky.

16. Kdo se těmto věcem dokáže vyhnout, nedopusť se snadno absurdity, leda by se tak stalo pro delku počenní úvahy, kdyby snad zapomněl na to, co předcházelo. Všichni lidé totiž od přírody usuzují obdobně a usuzují dobře, mají-li dobré principy.

Kdo by byl totiž tak hloupý, aby se dopouštěl chyb v geometrii a ještě na nich trval, když mu někdo jiný jeho omyl ukáže?

17. Je tudíž zjevné, že nám rozum není vrozen jako smyslové vnímání a paměť ani že se nenabývá pohou zkušenosťi jako prozřavost, ale že se získává píli: za prvé tak, že se vhodné stanoví jména, a za druhé tak, že se pořídí dobrá a řádná metoda, jak od prvků, což jsou jména, postupovat k tvrzením, jež jsou vytvořena spojením jednoho jména s druhým, a tak k sylogismům, což je spojování jednoho tvrzení s jinými, až dojdeme k poznání všech důsledků jmen, které patří k danému předmětu, což je to, čemu lidé říkájí *vědění* a *věda*. A zatímco smyslové vnímání a paměť jsou pohou znalostí faktu, což je věc minulá a neodvolatelná, je *vědění* znalostí důsledků faktů a jejich vzájemné závislosti; díky němu víme, jak z toho, co můžeme učinit nyní, učinit něco jiného, kdykoli chceme; nebo jak učinit totéž někdy jindy. Když totiž vidíme, jak něco vzniká, z jakých příčin a jakým způsobem, tak očihnou-li se obdobné příčiny v naší moci, vidíme, jak je dovést k vytvoření obdobných účinků.

18. Děti proto nejsou obdařeny žádným rozumem, dokud se nenaučí používat řeč; rozumná stvoření se jim ale říká kvůli zjevné možnosti, že v budoucnu začnou rozum používat. A třebaže většina lidí umí rozum používat jen málo, například při počítání ho používají jen do jisté míry, má z toho jen pramály užitek v běžném životě, ve kterém se řídí – někteří lépe, jiní hůře – podle svých různých zkušeností, různé rychlosti při vybarování z paměti podle své náklonnosti k různým cílům, zvláště však podle štěstí, nebo neštěstí a podle omylů svých bližních. Pokud jde totiž o *vědu* nebo o jistá pravidla jednání, jsou jim natočik vzdáleni, že vůbec nevědí, co to je. Geometrii považují za čarování, a pokud jde o ostatní vědy, jsou ti, kdo si neosvojili počátky a to, jak v nich trochu pokročít, aby viděli, jak se vědomosti získávají a vytvářejí, v tomto ohledu jako děti, které nevědí nic o plazení a věti, že jejich bratři a sestry se nerodí, ale – jak jim říkájí ženy – že je nosí čáp.

19. Přesto však ti, kdo nemají žádné *vědění*, jsou na tom se svou přirozenou prozřavostí lépe a víc impornují než lidé, kteří kvůli pomýlenému usuzování nebo z důvěry k těm, kdo usuzují nesprávně, dospějí k nepravdivým a absurdním obecným

pravidlům. Neznalost příčin a pravidel totiž neodvádí lidi tak daleko z jejich cesty, jako když se spoléhají na nesprávná pravidla a za příčinu toho, oč usilují, pokládají něco, co jí není, nýbrž co je spíše příčinou opaku.

20. Abych uzavřel: světem lidských myslí jsou jasná slova, ovšem jen tehdy, jsou-li nejprve očistěna a exaktními definicemi zbavena mnohoznačnosti. *Rozum* je *krok*, rozvoj *vědy* je *cesta* a prospěch lidstva je *cíl*. A naopak metafory, nesmyslná a mnohoznačná slova jsou jako *ignes fatui*, klamně pochodně; usuzování na jejich základě je bloudním mezi nescitými absurditami a vyústí uje nakonec ve svár, vzpouru a pohrdání.

21. Stejně jako je hojnost zkušeností *prozřavost*, tak je hojnost vědění *moudrost*. Třebaže my obvykle užíváme jedno jméno, moudrost, pro oboji, latínici vždy odlišovali *prudentia* od *sapientia*, a první připisovali zkušenosti, druhé vědění. K ujasnění tohoto rozdílu si představme člověka obdařeného skvělou přirozenou schopností a zručností zacházet se zbraní, a pak jiného, kdo k této obratnosti přidal získané vědění o tom, jak může v každém možném postoji nebo střehu zasáhnout protivníka, nebo jím být zasažen. Schopnost prvního by se měla ke schopnosti druhého jako prozřavost k moudrosti; obě jsou užitečné, druhá je však neomylná. Ti, kdo důvěřují pouze autoritě knih a slepě následují slepého, jsou však jako ten, kdo se v důvěře v nesprávná pravidla učitele šermu troufale odváží na protivníka, který ho buď zabije, nebo potupí.

22. Některé znaky vědění a vědy jsou jisté a nesehlávající, jiné nejisté. Jisté jsou, jestliže ten, kdo tvrdí, že něco ví, je schopen tomu učít, čímž se chce říci, že může svou pravdu jasně dokázat někomu jinému. Nejisté jsou, jestliže jeho tvrzení odpovídají jen některé konkrétní děje, a v mnoha případech se ukáže, že jsou takové, jaké podle něj být musí. Znaky prozřavosti jsou všechny nejisté, neboť je nemožné, abychom zkušeností zaznamenali a na jejím základě si zapamatovali všechny okolnosti, které mohou změnit výsledek. V jakémkoli počínání, v němž člověk nemá k dispozici neomylné vědění, podle něhož by postupoval, je však znamením pošetlosti, kterou se obecně opovrhuje jako doktrinářstvím, když se vzdá vlastního přirozeného úsudku a nechá se vést všeobecnými výroky, které jsou vyčteny z knih a ze kterých

Prozřavost
a moudrost,
rozdílly mezi
nimi

Znaky vědění
a vědy

existuje mnoho výjimek. Dokonce i z těch lidí, kteří v poradních sborech státu tak rádi staví na odiv svou sečtělou politice a historii, je jen málo těch, kteří tak čini i ve svých domácích záležitostech, kde jde o jejich vlastní zájem. Ve svých soukromých záležitostech mají totiž prozíravosti dostatek, na veřejnosti jim však jde spíše o věhlas vlastního divitipu než o úspěch něčeho jiného.

VI.

O vnitřních počátcích dobrovolných pohybů, obvykle nazývaných vášně. A o výrazech, jimiž jsou vyjadřovány

1. U všech zvířat najdeme dva druhy *pohybů*, které jsou jim vlastní. Jeden, nazývaný *vitální*, začíná při zplazení a pokračuje bez přerušení po celý jejich život. Takovým je *krvni oběh*, *tep*, *dýchání*, *trávení*, *výživování*, *vynešování* atd. Pro tyto pohyby není třeba obrázivosti. Druhým je *pohyb animální*, jinak nazývaný *pohyb dobrovolný*, jako *chodit*, *mluvit*, *hýbat* kterýmkoli z našich údů, a to tak, jak se nám to nejprve zjeví v našich myslích. Již v první druhé kapitole bylo řečeno, že smyslové vnímání je pohybem v orgánech a vnitřních částech lidského těla, způsobeným činností věcí, které vidíme, slyšíme atd., a že fantasma není ničím jiným než pozůstatkem téhož pohybu, jenž zbyvá po něm. A protože *chození*, *mluvení* a obdobné dobrovolné pohyby závisí vždy na předchozí myšlence *kam*, *kaudy*, *jak* a *co*, je zřejmé, že představa je prvním vnitřním počátkem každého dobrovolného *pohybu*. Ačkoli pro lidi nevzdělané je nepředstavitelný jakýkoli *pohyb* tam, kde je pohybovaná věc neviditelná, nebo tam, kde je prostor, v němž je pohybována, pro svou malost nevnímají, nebáňi to tomu, aby takové pohyby existovaly. I pro sebestmíší prostor totiž platí, že to, co je pohybováno většími prostorem, jehož částí je onen menší, se musí nejprve dostat přes něj. Tyto malé počátky pohybu uvnitř lidského těla, než se projeví choze-

VI. O vnitřních počátcích dobrovolných pohybů

ním, mluvením, tlucením a jinými viditelnými činy, se obvykle nazývají ÚSILÍ.

2. Toto úsilí, když směřuje k něčemu, co je způsobuje, se nazývá ŽÁDOST nebo TOLHA, přičemž touha je obecním jménem a žádost se často omezuje na označení touhy po jídle, totiž na *hlad* a *žízeň*. Když jde o úsilí směřující od něčeho, říká se mu obecně *AVERZE*. Tato slova – *žádost* a *averze* – máme z láhny a obě označují pohyby, jedno přístupování, druhé ustupování. Stejně i řecká slova ὀρεῖν a ἀπορρῖν. Sama příroda totiž často vnučuje lidem pravdy, o které později, když hledají něco mimo přírodu, klopýtnou. Scholastikové sice v pohlé žádosti jít nebo se pohnout žádný skutečný pohyb nenačázají, jelikož však nějaký pohyb uznat musí, nazývají jej pohybem metaforickým, což je označení zcela absurdní. O slovech lze říci, že jsou metaforická, o tělesech však nikoli.

3. O tom, po čem lidé touží, se říká, že to MILUJÍ, a že NE-NÁVIDÍ to, k čemu mají averzi. Touha a láska jsou proto totéž, až na to, že touhou naznačujeme nepřítomnost předmětu, láskou zpravídla jeho přítomnost. A podobně averzi naznačujeme nepřítomnost a nenávisť přítomnost předmětu.

4. Některé žádosti a averze jsou lidem vrozené, například žádost po jídle, žádost po vyměšování a po vyprazdňování; správněji by se také mohly nazývat averzemi k něčemu, co lidé cítí ve svých tělech. Najde se ještě pár dalších žádostí, ale není jich mnoho. Ty zbyvajících, což jsou žádosti po jednotlivých věcech, vycházejí ze zkušenosti a z vyzkoušení jejich účinků na sobě nebo na jiných. K věcem, které vůbec neznáme nebo v jejichž existenci nevěříme, totiž nemůžeme pocítovat žádou jinou touhu než se jich dotknout a zkusit je. Averzi však nemáme jen k věcem, o nichž víme, že nám uškodily, ale i k těm, o nichž nevíme, zda nám uškodí.

5. Když po věcech ani netoužíme, ani k nim nechováme nenávisť, říká se, že jsou nám *hostejné*, LHOSTEJNOST totiž není ničím jiným než nehybností nebo vzdorováním srdce vůči činnosti určitých věcí v důsledku toho, že srdce je již uvedeno do jiného pohybu jinými mocnějšími předměty anebo nedostatkem zkušenosti daných věcí.

Úsilí

Žádost

Touha

Hlad

Žízeň

Averze

Láska

Nenávisť

Lhostejnost